

Тема 6

МІЖСОБИСТІСНІ ТА СІМЕЙНІ КОНФЛІКТИ

- 6.1. Поняття міжособистісного конфлікту
- 6.2. Динаміка конфлікту, методи його врегулювання і вирішення
- 6.3. Специфіка сімейного конфлікту
- 6.4. Особливості конфліктів між батьками і дітьми

6.1. Поняття міжособистісного конфлікту

Багато науковців із різних сфер знань аналізували та інтерпретували поняття «міжособистісний конфлікт». Наприклад:

Міжособистісний конфлікт – це складно вирішувана суперечність, що виникає між людьми, викликана несумісністю їх поглядів, інтересів, цілей і потреб (А. В. Морозов, 2000).

Міжособистісний конфлікт є ситуацією протистояння учасників, що сприймається і переживається ними (або принаймні одним із них) як значуща психологічна проблема, що вимагає свого вирішення і викликає активність сторін, спрямовану на подолання виниклої суперечності та вирішення ситуації на користь обох або однієї із сторін (Н. В. Грیشина, 2000).

Міжособистісний конфлікт – це складновирішувана ситуація, яка може виникнути через дисгармонію міжособистісних відносин людей, що сформувалася, в суспільстві або групі, а також в результаті порушення рівноваги між існуючими в них структурами (В. Г. Крисько, 2003).

Міжособистісний конфлікт – це тимчасова емоційна зміна настрою людини через отримання нових даних, що істотно змінюють попереднє уявлення про об'єкт або процес (П. В. Журавльов, 2000).

Міжособистісний конфлікт – це боротьба за цінності й претензії на певний статус, владу, ресурси, в якій цілями є нейтралізація, завдання збитку або знищення суперника (А. Я. Кибанов, 1998).

Міжособистісний конфлікт – це зіткнення протилежно спрямованих, несумісних тенденцій у свідомості окремо взятого індивіда, в міжособистісних взаємодіях або міжособистісних відносинах, пов'язане з негативними емоційними переживаннями (А. В. Петровський, 1985).

Зважаючи на розмаїття визначень поняття «міжособистісний конфлікт», можна визначити його *особливості*:

1. Конфлікти між людьми виникають не через прояв об'єктивних обставин, а в результаті їх неправильного суб'єктивного сприйняття й оцінки індивідами.

2. У міжособистісних конфліктах відбувається безпосереднє протиборство між людьми, тобто суперники, як правило, стикаються лицем до лица.

3. У міжособистісних причинах виявляється все різноманіття психологічних причин (загальних, часткових, об'єктивних, суб'єктивних і ін.).

4. Під час міжособистісних конфліктів відбувається перевірка характерів, темпераментів, прояву здібностей, волі, інтелекту, емоційної сфери й інших індивідуально-психологічних особливостей індивідів.

5. Міжособистісні конфлікти відрізняються високим емоційним напруженням і охопленням усіх сторін міжособистісних відносин між конфліктуючими суб'єктами.

6. Міжособистісні конфлікти стосуються інтересів не тільки конфліктуючих сторін, але і тих, хто з ними безпосередньо зв'язаний службовими або особистими відносинами.

Узагальнюючи всі визначення, можна підсумувати: *міжособистісний соціальний конфлікт* – це зіткнення

індивідів у процесі їх соціальної взаємодії з приводу несутимності певних інтересів, цінностей, статусу або ресурсів, супроводжуване негативними емоційними переживаннями.

Основними сферами прояву міжособистісних конфліктів є колектив (організація), суспільство, сім'я та інші соціальні спільності, в яких переважно відбувається життєдіяльність людини.

Оскільки в основі міжособистісного конфлікту, як правило, є індивідуально-психологічні характеристики людини, то найбільш істотними сферами внутрішньої структури особистості, які впливають на процес виникнення конфлікту є мотиваційна, когнітивна і ціннісна структури свідомості людини.

У міжособистісному конфлікті незалежно від його виду існують як мінімум два учасники або дві конфлікуючі сторони і певна конкретна ситуація їх взаємодії, в якій відбуваються інциденти і розвиваються їх наслідки.

Практика показує, що латентний період конфлікту в 6–8 разів довший від його активного прояву. Час на «охолодження» до звичайного стану учасників конфлікту в 12–16 разів перевищує, власне, час конфлікту. Реально конфлікт займає в 20 разів більше часу, ніж його зовнішній прояв.

Класифікація міжособистісних конфліктів обширна і багатоманітна. В основу типологізації зазвичай покладають такі ознаки: предмет суперечки; склад учасників; місце конфлікту; методи його вирішення і ін.

За змістом розрізняють такі форми міжособистісних конфліктів:

- мотиваційний (конфлікт інтересів);
- моральний;
- когнітивний (ціннісний);
- нереалізованого бажання;
- рольовий (латентний і відкритий);
- адаптаційний;
- неадекватної самооцінки.

За характером причин виникнення міжособистісні конфлікти можуть бути викликані:

- професійними відносинами;
- психологічними особливостями людських взаємин (симпатіями, антипатіями та ін.);
- індивідуально-психологічними особливостями учасників (емоційність, агресивність, комунікабельність і ін.);

За наслідками для учасників міжособистісні конфлікти можуть бути:

- конструктивними (позитивними), тобто такими, які приводять відносини (після вирішення конфлікту) на вищий рівень розвитку, що зумовлюють взаєморозуміння;
- деструктивними (негативними), які призводять до негативних, руйнівних наслідків.

У вивченні причин міжособистісних конфліктів сформувалися три основні позиції.

1. *Психоаналітична позиція (К. Хорні)* ґрунтується на тому, що ключем до розуміння поведінки індивіда є проблеми, які він колись переживав у дитинстві.

2. *Потребнісно-особистісна позиція (К. Левін)* ґрунтується на розумінні причин міжособистісних конфліктів, як суперечностей між власними потребами людини і зовнішньою об'єктивною силою.

3. *Контекстна позиція (М. Дойч)* ґрунтується на тому, що причини міжособистісних конфліктів повинні досліджуватися в контексті загальної системи взаємодії. Відповідно до цієї позиції, виокремлюють конкурентні та кооперативні відносини між людьми, кожні з яких можуть бути рівними і нерівними, формальними і неформальними, орієнтованими на завдання або на розподіл влади.

До основних причин виникнення міжособистісних конфліктів належать:

- наявність суперечностей між інтересами, цінностями, цілями, мотивами, ролями окремих індивідів;
- присутність протиріччя між різними особами, викликаного відмінностями у соціальних статусах, рівнях домагань і ін.;

– *прояв* і стійке домінування негативних емоцій і відчуттів як фонових характеристик взаємодії і спілкування між людьми;

– *незбігання* міркувань, тобто незгода з висновками опонента, яка в певних ситуаціях призводить до появи відчуття власного психологічного програшу;

– особливості *сприйняття*, в процесі якого відбувається втрата значної частини первинної інформації, що пояснює велику кількість помилок і можливість виникнення конфліктів;

– суб'єктивна *схильність* до конфліктів, яка виявляється в поєднанні таких психологічних якостей: неадекватна самооцінка, прагнення до домінування, консерватизм мислення, зайва прямолінійність, критицизм, тривожність, агресивність, упертість, дратівливість, образливість.

Причини міжособистісних конфліктів поділяють на *об'єктивні*, які не залежать від волі та свідомості людей, і *суб'єктивні*, залежні від людини. *Об'єктивні* чинники створюють потенційну можливість для виникнення конфлікту. Наприклад, дефіцит та здорожчання товару можуть стати причиною міжособистісного конфлікту в магазині.

Суб'єктивні чинники в міжособистісному конфлікті формуються на основі індивідуальних (соціально-психологічних, фізіологічних, світоглядних і інших) особливостей індивідів. Вони найчастіше визначають динаміку розвитку і вирішення міжособистісного конфлікту і його наслідки, стають своєрідним каталізатором виникнення і подальшого загострення міжособистісного конфлікту під час спілкування. Найбільш значущими з них є:

– пониження значущості ролі особистості індивіда, негативна оцінка його вчинків;

– акцентування на різниці між собою і партнером;

– завищення своїх чеснот і пониження гідності партнера;

– зменшення внеску опонента в загальну справу;

- порушення персонального фізичного простору під час спілкування;
- спроба обговорення питання при негативних емоційних станах суперника;
- прискіпування і погрози;
- прояв недовіри або особистої антипатії до опонента та інше.

Однак вирішальну роль у процесі соціальної взаємодії відіграють індивідуальні особистісні якості людей, їх психічні, соціально-психологічні й етичні характеристики, які в сукупності становлять *конфліктність особистості*. У разі високої конфліктності індивід стає постійним ініціатором напружених відносин з оточуючими незалежно від того, чи передують цьому проблемні ситуації. Конфліктологи визначають такі типи конфліктних осіб: демонстративні, некеровані, надточні, ригідні, раціоналісти та інші.

Демонстративні характеризуються прагненням бути завжди в центрі уваги, користуватися успіхом. Навіть за відсутності будь-яких підстав можуть піти на конфлікт, щоб бути на виду.

Некеровані відрізняються імпульсивною, непродуманою, непередбачуваною поведінкою, відсутністю самоконтролю.

Педантичні – добросовісні працівники, скрупульозні, вимогливі до всіх і себе з позицій завищених вимог, які характеризуються підвищеною тривожністю, підозрілістю і підвищеною чутливістю до оцінок оточуючих і особливо керівників.

Раціоналісти – обачливі люди, готові до конфлікту в будь-який момент, коли є реальна можливість досягти особистих кар'єрних або меркантильних цілей.

Найчастіше до групи конфліктних належать *ригідні* суб'єкти – негнучкі, непластичні, які відрізняються честолюбством, безцеремонністю, завищеною самооцінкою, надцінністю власних ідей, небажанням і невмінням рахуватися з думкою оточуючих.

Також існують і так звані «важкі» люди, спілкування з якими може призвести до виникнення міжособистісних конфліктів. Це *агресори*, які постійно здійснюють тиск на оточуючих та нервують самі, якщо їх не сприймають і не слухають; *скаржники* – завжди скаржаться, але самі зазвичай нічого не роблять для вирішення проблеми; *замкнуті* – спокійні та небагатослівні, але дізнатися про що вони думають і чого хочуть вельми складно; *надпоступливі* – зі всіма погоджуються й обіцяють підтримку, однак не дотримують слова; вічні *песимісти* завжди зорієнтовані на невдачі; *вискочки* і *всезнайки* вважають себе достойнішими і розумнішими за інших і всіляко демонструють свою перевагу; *нерішучі* зволікають із ухваленням рішення через боязнь помилитися; *максималісти* хочуть все і зараз, навіть якщо в цьому немає необхідності; *приховані* «виношують» приховані образи і за нагоди несподівано накидаються на опонента; безневинні *брехуни* вводять оточуючих в оману; помилкові *альтруїсти* начебто роблять добро, але «носять камінь за пазухою» та інші. Кожен із вказаних типів характеризується певними особливостями, які слід знати і прогнозуючи їх можливу поведінку в тих чи інших ситуаціях, попереджати виникнення конфлікту.

На процес виникнення міжособистісного конфлікту впливає також міжособистісна сумісність/несумісність. *Сумісність* передбачає взаємне прийняття партнерів у спілкуванні та спільну діяльність, *несумісність* – взаємне неприйняття (антипатію), що ґрунтується на протистоянні соціальних установок, ціннісних орієнтації, інтересів, мотивів, характерів, темпераментів, психофізичних реакцій, індивідуально-психологічних характеристик суб'єктів взаємодії. Міжособистісна несумісність може стати причиною емоційного конфлікту (психологічного антагонізму), який є найбільш складною і важко вирішуваною формою міжособистісного протистояння.

Отже, міжособистісний конфлікт є найпоширенішим соціальним конфліктом. Він охоплює практично всі сфери

людських відносин. Будь-який конфлікт рано чи пізно, так або інакше зводиться до міжособистісного.

6.2. Динаміка конфлікту, методи його врегулювання і вирішення

Умовно процес розгортання і перебігу міжособистісного конфлікту можна представити такими етапами:

- *усвідомлення мети кожного опонента* (домагання можна задовольнити за допомогою співпраці методом переговорів);

- *суперечка* – вербальний примус до співпраці за наявності неприязні;

- *погрози* – взаємні погрози та стреси з боку обох суб'єктів;

- *перехід до дій* шляхом помилкового тлумачення опонентами дій один одного і нагнітання взаємної неприязні;

- *залучення прихильників* – подальше нагнітання конфліктантами напруженості, взаємне наклеювання негативних ярликів, формування «груп підтримки»;

- *напади* – заподіяння взаємного збитку, водночас менший збиток розглядається як виграш;

- *знищення/самознищення* – завершальний етап активної фази, який є тотальною боротьбою, коли програш опонента є метою життя.

Залежно від причин конфлікту та від способів конфліктної поведінки опонентів, міжособистісний конфлікт можна врегулювати, застосувавши відомі стратегії: співробітництво, суперництво, уникнення, пристосування, компроміс.

Насамперед в основі виникнення і вирішення міжособистісного конфлікту є особистісні індивідуально-психологічні характеристики суб'єктів конфлікту. Тому психологи радять під час вирішення конфліктної ситуації широко використовувати характеристики опонента, які він цінує в собі найбільше. Найчастіше це можуть бути

такі характеристики: «Я» – підкреслення індивідуальності партнера; «моє ім'я» – звернення до співрозмовника за іменем (запам'ятовування імені); «я хороший» – бачення партнера в позитивному світлі; «я маю права» – врахування прав людини; «підтримка» – звернення за підтримкою до особистості; «стать» – взяти до уваги особливостей чоловічої (жіночої) ролі; «я був-є-буду» – звернення до минулого і майбутнього співрозмовника; «комплімент» – приємні слова, які перебільшують певні чесноти, ефект навіювання; «я повинен» – адресація до обов'язку та ін.

Управління міжособистісними конфліктами можна розглядати у внутрішньому і зовнішньому аспектах. *Внутрішній аспект* передбачає застосування однієї з двох основних технологій раціональної поведінки в конфлікті: *стратегії партнерства*, що орієнтується на врахування інтересів, потреб партнера, для чого використовуються точки збігання поглядів та думок, і *стратегії натиску*, яка характеризується реалізацією власних інтересів і цілей, для чого використовуються тактики нав'язування своєї думки, егоїстичність. Внутрішній аспект передбачає використання технологій ефективного спілкування і раціональної поведінки у конфлікті. Для успішного вирішення конфлікту необхідно, щоб обидві сторони виявили бажання його вирішити. Зробити перший крок на шляху до вирішення конфлікту доволі складно: кожен вважає, що поступитися повинен інший. Тому готовність до вирішення конфлікту, виявлена однією із сторін, може відіграти вирішальну роль у вирішенні конфлікту загалом.

Зовнішній аспект передбачає застосування керівником, менеджером, психологом-конфліктологом основних стратегій поведінки індивідів у конкретному конфлікті з метою його конструктивного вирішення. Цей аспект управління передбачає чотири стадії:

I-а стадія – *прогнозування* конфлікту – полягає у вивченні індивідуально-психологічних особливостей партнерів, аналізі ранніх симптомів конфлікту на стадії вини-

кнення конфліктної ситуації (обмеження відносин, критичні вислови і ін.);

II-а стадія – *попередження* конфлікту – проводиться на основі поглибленого аналізу причин і чинників назріваючого конфлікту після чого вживають заходів щодо їх нейтралізації. Розрізняють педагогічні (бесіди, роз'яснення, переконання, навіювання) й організаційно-адміністративні заходи (тимчасова ізоляція учасників, зміна умов спілкування та праці, переведення потенційних конфліктантів у різні підрозділи, зміни і ін.);

III-а стадія – *врегулювання* конфлікту – проводиться на основі визнання конфліктуючими сторонами реальності конфлікту, після чого застосовуються технології управління конфліктом одночасно з обмеженням кількості учасників.

IV-а стадія – *вирішення* конфлікту – проводиться на основі вибору одного з відомих способів.

Для конструктивного вирішення проблем на етапі врегулювання міжособистісного конфлікту рекомендують використовувати методику формалізації конфлікту. Суть її полягає в тому, що в таблицю вносяться певні проблемні питання опонентів (табл. 6.1):

Таблиця 6.1

Формалізація конфлікту

Проблемні питання	Опонент № 1	Опонент № 2
Проблема		
Мета		
Перешкоди		
Побоювання		
Сильні сторони		
Можливість підтримки		
Відсутня інформація		
Яку особисту потребу задовольняю		
Емоції		
Спільне в опонентів		

Таблиця дозволяє провести розгорнений водночас компактний аналіз конфлікту, визначити проблему, перешкоди, побоювання, сильні сторони, можливості, потреби обох партнерів. Особливим пріоритетом таблиці є можливість подивитися на конфлікт очима опонента, більше отримати інформації про іншу сторону конфліктної взаємодії.

6.3. Специфіка сімейного конфлікту

Сім'ю можна розглядати з двох основних позицій: як малу соціальну групу і як соціальний інститут. Сімейні конфлікти існують стільки, скільки існує сім'я. Сім'я – унікальне явище, найдавніший інститут людської взаємодії. Її унікальність полягає в тому, що декілька чоловік найтісніше взаємодіють упродовж тривалого часу. У такій системі інтенсивної взаємодії уникнути суперечок, конфліктів і криз неможливо. Дослідження психологів показують, що у 80–85% сімей постійно виникають конфлікти. В інших 15–20% фіксують наявність «сварок» із різних приводів. Одним з ідеальних прикладів сім'ї є патріархальна сім'я, в якій конфлікти трапляються рідко, бо в традиційному суспільстві за світськими законами і релігійним писанням очільником сім'ї є чоловік, а дружина повинна у всьому йому поступатися.

Основною сімейних конфліктів є *суперечності* між уявленнями членів сім'ї щодо потреб, між уявленнями і очікуваннями одного стосовно іншого.

Із погляду конфліктогенності у сімейній сфері розрізняють чотири основні сфери життєдіяльності:

- міжособистісного спілкування;
- сімейної взаємодії (потреба в любові, самоповазі, почутті власної гідності);
- рольових відносин, пов'язана з позиціями матері та батька, чоловіка і дружини, господаря і господині;

– комунікативних відносин, пов'язана з взаємною інформованістю про різні сторони життя й особистісні особливості партнера.

Особливості сімейних конфліктів відрізняються *особливим предметом*, специфіка якого зумовлена унікальністю сімейних відносин. Ці відносини мають міжособистісний характер і підвищену морально-ціннісну основу (любов, спорідненість). Крім того, сімейні відносини пов'язані з реалізацією функцій сім'ї.

Найчастіше *причинами* сімейних конфліктів є:

- обмеження активності, свободи дій і свободи самовираження членів сім'ї;
- відхилена (девіантна) поведінка одного або декількох членів сім'ї;
- наявність протилежно спрямованих інтересів, устремлень, потреб;
- авторитарний тип взаємин у сім'ї;
- наявність складно вирішуваних матеріальних проблем;
- втручання родичів;
- сексуальна дисгармонія.

У динаміці та формах перебігу сімейним конфліктам характерні такі особливості:

- підвищена емоційність;
- збільшена швидкість перебігу основних етапів;
- особливі форми протистояння (докори, сварки, образи);
- різноманітні форми та способи вирішення (від примирення до розлучення і припинення відносин);
- важкі соціальні наслідки, зокрема і відтерміновані, особливо для дітей.

У вітчизняній конфліктології всі сімейні конфлікти прийнято поділяти на три класифікаційні групи за критеріями конфліктної взаємодії.

За суб'єктами сімейні конфлікти поділяють на три підгрупи:

- а) подружні конфлікти;
- б) конфлікти між батьками і дітьми;
- в) конфлікти між родичами.

За джерелом виникнення сімейні конфлікти поділяються на п'ять підгруп:

- 1) ціннісні;
- 2) позиційні;
- 3) сексуальні;
- 4) емоційні;
- 5) господарсько-економічні та інші.

За поведінкою конфліктуючих сторін розрізняються дві підгрупи:

- відкриті конфлікти;
- приховані (латентні) конфлікти.

Найпоширенішими у сім'ї є подружні конфлікти та конфлікти між батьками і дітьми. *Подружні конфлікти* здебільшого зумовлені порушеннями у взаємодії між чоловіком і дружиною. Ці порушення можуть виявлятися у формах суперництва, псевдоспівробітництва та ізоляції.

Суперництво виявляється у суперечливому, доброзичливо-ворожому характері відносин, коли між подружжям постійно відбуваються відкриті зіткнення, сварки, взаємні докори, агресивні прояви. Сімейні ролі визначені нечітко, внаслідок чого жоден із подружжя не здатний брати на себе відповідальність загалом.

Псевдоспівробітництво відрізняється більш рівноправними відносинами з елементами перебільшеної турботи про одне з подружжя. Причини виникнення конфліктів є у позасімейній сфері та пов'язані з індивідуальними труднощами, що виникають у подружжя.

Ізоляція розвивається на тлі зовнішньої узгодженості й виявляється в емоційному відособленні, незацікавленості подружжя одне в одному. Конфлікти виникають тоді, коли межі ізоляції порушуються або у бік зближення, або у бік більшої роз'єднаності.

Науковцями доведено, що у процесі становлення та розвитку сім'я проходить декілька кризових періодів. *Перший кризовий період* можна позначити як «Пізнання» або $Я + Я = МИ$. У цей період відбувається адаптація подружжя один до одного. Вірогідність розлучень – до 30%.

Другий кризовий період – «Поява дітей» – пов'язаний із поповненням у сім'ї. У цей період дружина менше уваги приділяє чоловікові, більше – дитині; підвищуються її фізичні й морально-психологічні навантаження.

Третій кризовий період (7–10 років) збігається з середнім подружнім віком, який характеризується конфліктами одноманітності. У результаті багатократного повторення одноманітних вражень у подружжя проявляється насичення одне одним, «голод відчуттів», коли настає «насиченість» старими враженнями і «голод» за новими. Від чоловіка і дружини залежить, чи зможуть вони доповнити подружній досвід новими власними враженнями, не шукаючи їх на стороні. Тим більше, що у цей час чоловік є на вершині кар'єри, дружина продовжує професійну діяльність, дитина стрімко росте і радує батьків щоденними «новинами» інтелектуального і фізичного зростання.

Четвертий кризовий період конфліктності подружніх відносин настає після 11–17 років спільного життя і найчастіше збігається з наближенням відчуття самотності, пов'язаної з перехідним віком у дитини, коли у підлітка, окрім його батьків, з'являються нові авторитети. Цей період може сприйматися подружжям як розпад сім'ї, коли посилюється емоційна залежність дружини від чоловіка, спричинена переживаннями з приводу можливого прагнення чоловіка сексуально проявити себе на стороні.

П'ятий кризовий період настає після 18–24 років взаємного життя, коли емоційна залежність дружини, пов'язана з переживаннями з приводу можливих зрад чоловіка, посилюється; з'являється прагнення чоловіка проявити себе на стороні, «поки що не пізно»; дитина віддаляється від сім'ї та дедалі менше часу проводить у колі батьків.

Шостий кризовий період є складним і для жінок, і для чоловіків, коли практично заново доводиться переорювати життя, шукати в ньому нові сенси, адже у цей час виникають конфлікти через відсутність спільної справи – виховання дітей. У результаті чоловіки захоплюються молодими жінками в надії ще раз пройти цикл від ство-

рення сім'ї до відходу дітей, а жінки більше уваги приділяють кар'єрі. Зберегти сім'ю може допомогти започаткування нової справи, навчання, подорожі та інше.

Стійкість і міцність сім'ї залежить від її здатності конструктивно виходити з різних конфліктів. Залежно від частоти, глибини і гостроти конфліктів визначають кризові, конфліктні, проблемні та невротичні сім'ї. *Кризова сім'я* проявляється в тому, що протистояння інтересів і потреб подружжя має гострий характер і захоплює важливі сфери життєдіяльності сім'ї; подружжя займає непримиренні, і навіть ворожі позиції стосовно один одного, не погоджуючись на поступки. До кризових шлюбних союзів входять сім'ї, які або розпадаються, або знаходяться на межі розпаду.

Між подружжям *конфліктної сім'ї* існують сфери, де їх інтереси не збігаються, що породжує сильні й тривалі негативні емоційні стани. Проте шлюб може зберігатися завдяки іншим чинникам, а також поступкам і компромісним вирішенням конфліктів.

Загострення взаємин у *проблемної сім'ї* спричиняється постійним існуванням труднощів: відсутністю житла, хворобою одного з подружжя, відсутністю коштів на утримання сім'ї, засудженням на тривалий термін за злочин і низкою інших проблем, – що здатне завдати відчутного удару стабільності шлюбу.

У *невротичній сім'ї* основну роль відіграють не стільки спадкові порушення в психіці подружжя, скільки накопичення психологічних труднощів, з якими стикається сім'я на своєму життєвому шляху. У подружжя спостерігається підвищена тривожність, розлад сну, прояв емоцій із будь-якого приводу, підвищена агресивність і ін.

У процесі вирішення сімейних конфліктів суб'єкти можуть застосовувати і неконструктивні (руйнівні), і конструктивні стилі їх врегулювання. До *неконструктивних стилів* належать:

– лицемірство – давати обіцянки, але не робити жодних спроб їх виконати;

- відмова приймати боротьбу всерйоз;
- ухилення від в'яснення ситуації, прагнення уникнути конфронтації лицем до лица (лягти спати, відмовчуватися у відповідь на докори або скарги);
- вибір пристосовницької тактики (вдати, що погоджуєшся з поглядами партнера заради короточасного перемир'я);
- непрямий напад (наприклад, на когось або на щось дороге для партнера);
- удар «нижче пояса» (використання інтимних знань про партнера);
- ланцюгова реакція: «домішування» питань, що не належать до справи, для того, щоб організувати атаку;
- «підкоп» (навмисне створення у партнера відчуття емоційної небезпеки, заклопотаності й тривоги);
- зрада (у складній для партнера ситуації не стати на його сторону або приєднатися до нападок на нього);
- спроба пояснити походження почуття партнера, передчасні вибачення і ін.

До *конструктивних стилів* належать:

- планування «в'яснення ситуації» на спеціально виділений час, щоб не втягувати у в'яснення відносин оточуючих;
- чітке визначення предмета боротьби;
- визначення суб'єктами глибини відчуття позицій у «сутичці» і меж можливих поступок;
- максимальна коректність і конструктивність у спілкуванні;
- визначення, чим кожен із подружжя може допомогти іншому у вирішенні проблеми;
- оцінка зіткнення: порівняння нових знань і досвіду з втратами, які вона принесла: виграє той, чиї втрати істотно менші;
- оголошення перерв у суперечці й заповнення їх чимось приємним.

Для *вирішення сімейних конфліктів* найбільш вагомими є такі прийоми: у разі виникнення конфліктної си-

туації дистанціювання від своєї «половини»; початок відвертої розмови; надання особливих знаків уваги і любові; несподіване проведення маленького сімейного свята.

Отже, взаємна пошана і доброзичливість, взаємодопомога й участь, загальна мета і спільна діяльність сприяють формуванню єдиної сімейної субкультури, в якій окремі «Я» інтегруються в спільне «Ми».

6.4. Особливості конфліктів між батьками і дітьми

Одним із найпоширеніших видів сімейних конфліктів є конфлікти між батьками і дітьми. Навіть у благополучних сім'ях у більш ніж третині випадків відзначаються конфліктні взаємини дітей з обома батьками. В основі конфліктів між батьками і дітьми, як правило, є психолого-педагогічні чинники, які впливають на взаємодію батьків і дітей. Це:

1. *Тип внутрішньосімейних відносин.* Визначають гармонійний і дисгармонійний типи сімейних відносин. У *гармонійній сім'ї* встановлюється відносна рівновага, що виявляється у формуванні психологічних ролей кожного члена сім'ї, сімейного «Ми», здатності членів сім'ї вирішувати суперечності. *Дисгармонія сім'ї* проявляється у негативному характері подружніх відносин, що виражається у конфліктній взаємодії подружжя. Рівень психологічної напруги в такій сім'ї має тенденцію до наростання, призводячи до невротичних реакцій її членів, виникнення відчуття постійного неспокою у дітей.

2. *Деструктивність сімейного виховання.*

Виокремлюють певні риси деструктивних типів виховання: розбіжності членів сім'ї з питань виховання; суперечність, непослідовність, неадекватність дій батьків щодо дитини; опіка і заборони в багатьох сферах життя дітей; підвищені вимоги до дітей, часте застосування погроз і покарань.

3. *Вікова криза дітей*, яка є перехідним періодом від одного етапу дитячого розвитку до іншого. У критичні періоди діти стають неслухняними, капризними, дратівливими. Вони часто вступають у конфлікти з оточуючими, особливо з батьками. У них виникає негативне ставлення до раніше виконуваних вимог аж до упертості. Визначають такі вікові кризи дітей: *криза першого року* (перехід від дитинства до раннього дитинства); *криза «трьох років»* (перехід від раннього дитинства до дошкільного віку); *криза 6–7 років* (перехід від дошкільного до молодшого шкільного віку); *криза статевого дозрівання* (перехід від молодшого і середнього шкільного до підліткового віку – 11–13 років); *підліткова криза* 14–16 років.

4. *Особистісний чинник*. Серед особистісних якостей батьків, що призводять до конфліктів із дітьми, виокремлюють консервативний спосіб мислення, прихильність до застарілих правил поведінки і шкідливих звичок (вживання алкоголю та ін.), авторитарність та ортодоксальність переконань і ін. Серед особистісних якостей дітей називають низьку успішність, порушення правил поведінки, ігнорування рекомендацій і вказівок батьків, а також неслухняність, упертість, егоїзм і егоцентризм, самовпевненість, лінощі та ін.

Зазвичай дитина на домагання і конфліктні дії батьків відповідає певними *реакціями*, до яких насамперед належать: реакція опозиції (демонстративні дії негативного характеру); реакція відмови (непокора вимогам батьків); реакція ізоляції (прагнення уникнути небажаних контактів із батьками, приховування інформації).

Як показує практика, найчастіше конфлікти у батьків виникають із дітьми підліткового віку. Психологи визначають такі *типи конфліктів підлітків із батьками*: конфлікт нестабільності батьківського ставлення (постійна зміна критеріїв оцінки дитини); конфлікт надтурботи (зайва опіка та надочікування); конфлікт неповаги прав на самостійність (тотальність вказівок і контролю); конфлікт батьківського авторитету (прагнення добитися

свого в конфлікті за будь-яку ціну). У наведених випадках *основними напрямками профілактики* конфліктів батьків із підлітками можуть бути:

1. Підвищення педагогічної культури батьків, що дозволяє враховувати особистісні характеристики, вікові психологічні особливості дітей, їхні емоційні стани.

2. Організація сім'ї на колективних засадах із виконанням дітьми разом із дорослими певних трудових обов'язків, запровадження традицій взаємодопомоги, спільні захоплення, які є основою виявлення і вирішення виникаючих суперечностей.

3. Підкріплення словесних вимог батьків відносно дитини обставинами виховного процесу.

4. Інтерес батьків до внутрішнього світу дітей, їхніх проблем, турбот, інтересів, захоплень і стану та інше.

Висновки

Отже, міжособистісні конфлікти – це конфлікти між окремими індивідами в процесі їх соціальної та психологічної взаємодії.

1. Існують різні підходи до вивчення міжособистісних конфліктів, проте більшість дослідників вважають, що вони мають об'єктивні причини, суб'єктивний прояв, багатоманітні прояви, конкретні чинники, високе емоційне напруження.

2. Міжособистісні конфлікти виявляються у всіх сферах життя (колектив, суспільство, сім'я) і піддаються управлінню, яке зводиться до вивчення причин і чинників, дії на сферу конфліктних взаємин, вибір стратегії і способу поведінки.

3. Причини таких конфліктів, як соціально-психологічні, так і особистісні, власне, психологічні. До перших належать: втрата і спотворення інформації в процесі міжособистісної комунікації, незбалансована рольова взаємодія двох людей, відмінності в способах оцінки діяльності інди-

відів, напружені міжособистісні відносини, прагнення до влади, психологічна несумісність і інше.

4. Ключову роль у сімейних конфліктних відносинах відіграють подружні конфлікти. Вони виникають через незадоволення потреб подружжя. Сімейні конфлікти мають психотравмуючі наслідки: стан повної сімейної незадоволеності, «сімейна тривога», нервово-психічна напруга, стан провини.

5. Конфлікти між батьками і дітьми виникають через деструктивність внутрішньосімейних відносин, недоліки у сімейному вихованні, віковій кризі дітей, індивідуально-психологічні особливості батьків і дітей. Безконфліктному спілкуванню батьків із дітьми сприяє підвищення педагогічної культури батьків, організація сім'ї на колективних початках, підкріплення словесних вимог організацією виховання, інтересом батьків до внутрішнього світу дітей.

Контрольні питання

1. Які види міжособистісних конфліктів Вам відомі?
2. У чому полягають особливості міжособистісних конфліктів?
3. Поясніть причини міжособистісних конфліктів.
4. Назвіть об'єктивні та суб'єктивні чинники міжособистісних конфліктів.
5. Охарактеризуйте основні типи конфліктних осіб.
6. Прокоментуйте процес розгортання та перебігу міжособистісного конфлікту.
7. Які стратегії врегулювання міжособистісних конфліктів необхідно використовувати?
8. У чому полягає специфіка сімейного конфлікту?
9. Чим відрізняються кризові, конфліктні, проблемні й невротичні сім'ї?
10. Назвіть основні (конструктивні та неконструктивні) стилі врегулювання сімейних конфліктів.
11. У чому полягають особливості конфліктів між батьками і дітьми?